

РОЗВІДКИ

Юлія Кобижча

●

РЕАБІЛІТАЦІЙНИЙ ПРОЦЕС НА ЧЕРНІГІВЩИНІ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ ВИКРИТТЯ КУЛЬТУ ОСОБИ СТАЛІНА

(за офіційними матеріалами)

У сучасних підручниках термін «реабілітація» визначається як комплекс заходів, здійснюваних державою для поновлення репутації, доброго імені громадян, незаконно притягнутих до кримінальної відповідальності [1]. Та за цим «сухим» формулюванням насправді приховується ціла епоха життя Радянського Союзу, а також - мільйони долів простих людей, котрі повною мірою відчули на собі «тверду руку» тоталітаризму. У 1937 р. М. Бухарін у своєму листі-заповіті майбутньому поколінню керівників партії писав: «...відчуваю свою безпорадність перед пекельною машиною, яка, користуючись, ймовірно, методами середньовіччя, володіє могутньою силою, фабрикує організований наклеп, діє сміливо і впевнено» [2]. По суті, вищезгадана машина - це і є той безвідмовний, перевірений практично та відпрацьований протягом багатьох років механізм створення «однорідно радянського» суспільства, в якому навіть теоретично не могло існувати питань типу: «а якщо?», «чому?» і тим більше - заперечень на зразок «але», «не». Механізм цей нагадує принцип дії газонокосарки, коли найкращим результатом вважається однаково рівно підстрижена трава, а у випадку, коли десь залишається вища травинка, непокірна, що міцно-міцно тримається за ґрунт, вона неодмінно починає нас дратувати своєю впертістю, хочеться вирвати її і викинути геть за паркан, щоб не псувала ландшафту. Отож «треба» - ось головна ідея і практичне гасло на шляху формування слухняного суспільства, не здатного в масі своїй творчо мислити, безініціативного. Якщо ж особисті погляди (і тим більше вчинки, діяльність) конкретного Івана Івановича Іванова не вписувались у цю нескладну філософію, то на подібні випадки існували у радянської влади досить переконливі аргументи, які держава залюбки доводила до опонента в особі того ж таки Іванова. Там, де самою лише ідеологією «виправити» ситуацію не вдавалося, застосовувався інший надійний засіб - репресії як метод покарання, перевиховання, виховання та превентивний захід.

Хоча деякі з вищезазначених завдань могли бути реалізовані в інший спосіб. Наприклад, для когось перевиховання завершувалося розглядом особистої справи на партзборах, для інших - втратою партквитка. Ті ж, кому не пощастило найбільше, зазнавали репресій. Слово «не пощастило» вжите не випадково, адже формула: «злочин - вирок та рішення суду - відповідне покарання» в рамках тоталітарної системи не діяла. Нашою метою не є дослідження природи такого явища, як репресії. Проте в загальних рисах його можна охарактеризувати як один із напрямків державної політики в умовах тоталітарного режиму з метою зміцнення і збереження влади за рахунок усунення «небезпечних» елементів. Факт і рівень небезпеки визначався самою владою.

Звісно, відома сталінська теза «немає людини - немає проблеми» була теоретично кращим варіантом вирішення всіх питань з «ворогами народу», та все ж на практиці

навіть в СРСР вона повинна була мати певні межі. Тому сформувалася ціла система таборів, де мільйони «ворогів» (серед яких партійні керівники, воєначальники, інтелігенція) відбували кожен свій термін, за яким стояли травмовані душі, покалічені долі родичів і власне життя репресованих.

Недарма за словом «репресії» закріпився прикметник «сталінські». Адже це жахливе за своєю сутністю та масштабами явище виникло саме в часи його одноосібного панування і не припинялося аж до останніх років життя «батька народів».

Та з 1953 р. поступово почалося втілення в життя схеми: «репресії - реабілітація». Остання, принаймні початок цього процесу, традиційно пов'язується з іменем М. Хрущова. «Відлига» 1953-1964 рр. в СРСР мала своїм змістом десталінізацію, що йшла по двох напрямках: послаблення ідеологічного тиску у зв'язку з викриттям культу особи Сталіна та реабілітаційний процес.

Метою даної статті є дослідження проблеми реабілітацій на Чернігівщині. На жаль, з об'єктивних причин (закритість джерельної бази та її ідеологічна «незручність», тиск партійного та державного апарату протягом тривалого часу) тема не набула належного висвітлення в науковій літературі і в багатьох важливих аспектах ще перебуває на стадії дослідження. Вперше детальний аналіз досягнень зарубіжних істориків з вивчення реабілітаційних процесів в СРСР зробили Ю. Борисов та А. Голубев [3]. Певний вклад у дослідження проблематики належить Ф. Бурлацькому, А. Володін, Ю. Борисову, Р. Медведєву [4], серед українських вчених - С. Кульчицькому, В. Пристайку, Ю. Шаповалу та Ю. Данилюку [5], які вперше зробили спробу проаналізувати причини терору, масових репресій та витоки процесу реабілітації. Найменш дослідженими залишаються регіональні аспекти проблеми. Для вивчення складних та непослідовних років «відлиги» в нашому розпорядженні праця С. Павленка [6].

До сьогодні питання щодо ініціатора першого етапу реабілітації залишається відкритим. Традиційно називаються М. Хрущов та Л. Берія. Та, мабуть, не буде помилковим твердження, що кожен з цих політичних діячів зробив свій внесок у справу десталінізації (принаймні її початку) тією мірою, якою вважав це за можливе і необхідне. Щодо причин, то можна виділити, так би мовити, причини загальні та особистого характеру. Серед загальних - боротьба за владу (такої думки дотримується Р. Медведєв [7]), а також розуміння навіть найзапеклішими сталіністами необхідності змін. Навіть такі одіозні члени Президії ЦК, як В. Молотов, Л. Каганович і К. Ворошилов, виступали за припинення свавілля репресій, від якого навіть вони не були застраховані [8]. Представники найвищих гілок влади розуміли, що неможливо зберегти старий режим - країні загрожувала внутрішня деградація; для зовнішнього світу закрита «залізною завісою» сталінська імперія постійно таїла у собі небезпеку світової війни [9]. Особисті причини були досить прості. У багатьох членів партійного і державного керівництва в ув'язненні перебували близькі родичі або друзі. Достатньо згадати дружину В. Молотова П. Жемчужину (можливо, перша людина, яка опинилася на волі), невістку М. Хрущова та брата Л. Кагановича [10]. На думку С. Кульчицького, М. Хрущов на початку 50-х прагнув реабілітацією жертв політичних репресій підняти власну популярність у суспільстві [11].

Тому вже на початковому етапі десталінізації реабілітація, по суті, стала важливим елементом державної політики. В першу чергу були реабілітовані найближчі родичі партійної верхівки, за ними або майже одночасно - особи, що «проходили» по найрезонансніших справах загальносоюзного масштабу. Повільно хвиля докотилась і до «рядових» громадян, відповідно - з центру до провінції. Традиційна «вертикаль» розповсюджувалась і на реабілітаційний процес: принципи, документальна база тощо.

Відносної масовості процес звільнення незаконно репресованих громадян набув у травні 1954 р. з прийняттям постанови Ради Міністрів СРСР «Про перегляд кримінальних справ на осіб, засуджених за контрреволюційні злочини, що утримуються в таборах, колоніях і тюрмах МВД СРСР і перебувають у засланні на поселенні». Вона передбачала створення центральних і місцевих комісій, які були наділені особливими правами та повноваженнями і проводили реабілітацію та звільнення безпосередньо у місцях позбавлення волі. Відтак упродовж 1954-го - початку 1956 рр. завдяки діяльності 26 обласних комісій, Прокуратури УРСР, Верховного Суду УРСР, трибуналів військових округів було звільнено близько 15 тис. незаконно репресованих громадян, з яких 1801 були повністю реабілітовані [12].

У 1956 р. процес значно прискорився. Наприклад, у плані роботи прокуратури Чернігівської області на I квартал 1956 р. одним з пунктів, а отже, і одним з обов'язкових напрямів діяльності, стала перевірка законності утримання ув'язнених в табірних відділеннях № 44 та 157 [13]. Виходячи з такого формулювання, можна зробити висновок, що десь, колись, хтось міг допустити або сприяти вчиненню незаконного ув'язнення. По суті, владні органи визнавали можливість такої ситуації.

1956 р. тривала робота й Чернігівської обласної комісії. У звіті, направленому 31 травня 1956 р. її головою М. Вороніним до Москви на ім'я О. Арістова, зазначалося: «Відповідно до Наказу Президії Верховної Ради СРСР «Про розгляд справ на осіб, які відбувають покарання за політичні, посадові та господарські злочини» від 24 березня 1956 р. за період з 2 квітня по 31 травня 1956 р. Комісією проведено 19 засідань, у процесі яких розглянуто 218 справ на 218 чоловік, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі, розташованих на території Чернігівської області. По розглянутих справах прийняті рішення відносно 99 засуджених, в тому числі:

1. Засуджених за політичні злочини - 2.
2. Засуджених за посадові злочини - 35.
3. Засуджених за господарські злочини - 32.
4. Злочини, скоєні неповнолітніми, - 30.

За рішенням Комісії звільнено від подальшого відбуття покарання зі зняттям судимості 67 чоловік» [14].

Показово, що перші в списку політичні злочини в «рейтингу» за кількістю «прийнятих рішень» на останньому місці. Це - ніщо інше, як «сталінський спадок» - надмірна обережність по відношенню до «політичних» ніколи не зайва.

Станом на 1 червня 1956 р. робота вищезгаданої Комісії по розгляду справ відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. в основному була завершена. В табірних відділеннях № 44 та 157, тюрмах № 1 та 3 розглянуто всі справи на осіб, засуджених за політичні, посадові і господарські злочини. Залишилися не розглянутими справи на 3-х засуджених, утримуваних в тюрмі № 2 м. Прилуки. Зазначені справи мали бути переглянуті на початку червня 1956 р. [15].

Таким чином, сам факт перегляду справ ув'язнених передбачав можливість «елементу незаконності» або в питанні складу злочину, або в доцільності покарання, або у відповідності покарання злочину. А те, що навіть «у верхах» засумнівалися в законності перебування тисяч людей за колючим дротом, свідчило про початок десталінізації у всіх її вимірах - в ідеологічному й практичному. Це було настільки важливо, що навіть питання причин «раптового» усвідомлення керівництвом держави і партії необхідності відновлення справедливості в суспільстві відходить на другий план.

Слід віддати належне організаторам усіх рівнів реабілітаційного процесу: вони намагалися не випустити з поля зору жодної дрібнички, що стосувалася розпочатого дійства. Саме з цією метою 24 липня 1956 р. з Москви були розіслані головам комісій Президії Верховної Ради СРСР копії переліку питань і відповідей, розглянутих на засіданнях Центральної комісії по спостереженню за розглядом справ на осіб, засуджених за політичні, посадові і господарські злочини, з метою надання допомоги місцевим комісіям. Отримали подібний примірник і в Чернігові [16].

Одним з наведених запитань було з'ясування заходів щодо засуджених на великі терміни. У відповідних як на це зазначалось «Роз'яснити комісії, що при встановленні осіб, засуджених за різні злочини до непомірно великих термінів покарання, необхідно повідомляти про такі факти відповідному прокурору для прийняття мір» [17]. При цьому не уточнювалося, які терміни покарання вважаються непомірно великими та які заходи маються на увазі. Тож в такому формулюванні, мабуть, зберегалася певна свобода для рішень комісій, що в цілому відповідало «стилю» всієї «вдліги».

На запитання «Як чинити з особами, засудженими на волі за кримінальний злочин, але в період перебування в таборі безпідставно засуджених за звинуваченням у скоєнні контрреволюційного злочину» була наведена відповідь: «Роз'яснити, що комісія повинна розглядати справи на всіх осіб, що відбувають покарання за політичні, посадові і господарські злочини, незалежно від місця скоєння злочину і винесення вироку суду» [18].

Ще в одному коментарі зазначалося, що «комісія має право розглядати справи на всіх громадян СРСР, що відбували покарання за політичні, посадові і господарські

злочини, в тому числі і на тих осіб, які за вироком суду або постанови особливої наради значаться особами без громадянства, але до арешту і засудження проживали в СРСР й мали паспорти як громадяни СРСР» [19]. Отже, «ніхто не забутий»: десталінізація справді набувала значних масштабів.

Черговий звіт про роботу Чернігівської обласної комісії було направлено до Москви наприкінці вересня 1956 р. Період звітування охоплював проміжок часу з 2 квітня по 30 вересня 1956 р. Кількість проведених комісією засідань становила вже 24, тобто за чотири місяці роботи було проведено 5 засідань. Справи, що були розглянуті, починаючи з 2 квітня, нараховували 262 на 262 осіб, що відбували покарання в місцях позбавлення волі, розташованих на території Чернігівської області. По переглянутих справах прийнято рішення стосовно 112 засуджених. З цілком зрозумілих причин кількість позитивних рішень на користь засуджених саме за політичні злочини, як і в травні, на 29 вересня дорівнювала 2 [20].

Далі в звіті зазначалося: «Станом на 30 вересня 1956 р. всі справи на осіб, що підлягали розгляду комісією, переглянуті і виконання Указу Президії Верховної Ради СРСР від 24 березня 1956 р. по місцях позбавлення волі Чернігівської області завершено.

У подальшому вважаємо за необхідне створення таких комісій по розгляду справ на місцях, оскільки практика показала, що розгляд справ на місцях має важливе значення для перевиховання засуджених, утримуваних в місцях позбавлення волі і звільнених комісією» [21]. Як не парадоксально, але саме в перевихованні ув'язнених вбачали владні органи головний зміст своєї діяльності, але аж ніяк не можливість відновлення справедливості.

Також за дорученням ЦК КПРС Комітет партійного контролю (далі - КПК) вже 1953 р. почав розгляд справ по реабілітації в партійному відношенні комуністів, притягнених в 30-і - на початку 50-х рр. до партійної і судової відповідальності. До КПК почали надходити заяви від людей, виключених з партії за політичними звинуваченнями. З проханням про реабілітацію своїх близьких зверталися дружини і діти радянських, партійних, господарських та військових працівників, засуджених в 30 - 40-і рр. Усі ці заяви направлялися в органи прокуратури, де за їхнім вирішенням встановлювався контроль [22].

Заяви від репресованих та їхніх родичів з проханням про відновлення в партії надходили в ЦК КП України. Вони передавалися в обкоми партії, де і розглядалися на засіданнях бюро обкому. Слід зазначити, що розгляд апеляцій був одним з обов'язкових пунктів у плані роботи, зокрема, і бюро Чернігівського обкому КП України. Наприклад, засідання бюро, на яких розглядалися апеляції, в другій половині 1956 р. були проведені 12 і 27 липня, 14 і 28 серпня, 12 і 27 вересня, 12 і 26 жовтня, 12 і 27 листопада, 12 і 27 грудня [23]. Тобто не можна дорікнути партії в неувазі до її членів, навіть колишніх. Інша справа, що результати такої уваги були різні.

Виходячи з постанов бюро Чернігівського обкому КП України по персональних справах комуністів за 1956 р., станом на 26 грудня 1956 р. в КПРС було поновлено 42 особи, з них - 11 помертно. Щодо «якісного складу» реабілітованих в партійному відношенні, то серед них були засуджені за політичними обвинуваченнями як «вороги», звинувачені у зв'язках з «ворогами», у «троцькістській вилазці»; ще одна категорія - особи, звинувачені в тому, що «не виправдали звання члена КПРС під час перебування на окупованій німцями території», «перебуваючи на тимчасово окупованій території, не вели активної боротьби проти німецьких загарбників» [24].

Та в більшості випадків рішення бюро, що виносилися протягом 30-х - початку 50-х рр., підтверджувалися, відповідно заяви про поновлення в партії не задовольнялися.

Стосовно тих осіб, чий прохання отримували позитивне вирішення, то, як правило, це були колишні кандидати або члени партії, що раніше були реабілітовані в юридичному відношенні. У протоколі обов'язково зазначалися рік народження та рік вступу особи до партії (або рік, коли вона стала кандидатом в члени партії), рік арешту та стисло - звинувачення (наприклад, «1938 р. Парткомісією при Політвідділі Приморської групи військ ОКДВА виключений із кандидатів в члени КПРС як ворог народу, заарештований органами НКВС. 1955 р. реабілітований» [25], врешті - таке важливе рішення, котре багато в чому могло визначити подальшу долю конкретної людини. Формулювання виглядало приблизно так: «Бюро обкому КП України ПОСТАНОВЛЯЄ: На зміну рішення (відповідно до вищенаведеного прикладу)

Парткомісії при політвідділі Приморської групи військ ОДКВА від 1938 р.» - далі ім'я особи - «кандидатом в члени КППС поновити» [26].

Крім рішення про поновлення особи в партії, в постановвах бюро зазначалося: «Відмітити перерву в партійному стажі», наприклад, з серпня 1938 р. по березень 1956 р. Тобто партійні органи з притаманною їм акуратністю в паперових справах слідкували, щоб в жодному випадку членство в КППС хронологічно не збігалось з перебуванням особи в місцях позбавлення волі, і особливо - коли ця особа 10 чи 15 років свого життя мала статус «ворога народу». З ідеологічного боку справи така ситуація була неприпустимою. Хоча слід зазначити: ідеологія - річ достатньо гнучка. Приклад: у 1947 р. людину засудили за те, що вона не вела активної боротьби проти німецьких загарбників, а в 1956 р. ту ж особу, яку поновлюють в партії, характеризують так: «перебуваючи на тимчасово окупованій території, нічим себе не скомпрометувала» [27]. Проблема дії чи бездіяльності конкретної людини в одній і тій же ситуації вирішується просто: формулювання завжди буде таким, як треба в конкретний момент.

Безумовно, були випадки, коли навіть реабілітовані юридично «не знаходили розуміння» з боку членів бюро. Тоді формулювання в протоколі мало такий вигляд: «Відмовити (прізвище особи) в поновленні членом КППС» [28]. Хоча, здавалося б, і покарання відбуте, і рік реабілітації, наприклад, 1955-ий. Чому ж не всі прохання про реабілітацію в партійному відношенні задовольнялися?

Питання щодо критеріїв «відбору» кандидатів і для юридичної, і для політичної реабілітації залишається відкритим. Проте, виходячи з рішень бюро Чернігівського обкому партії, можна визначити перелік факторів, що, скоріш за все, могли посприяти позитивному вирішенню справи про партійну реабілітацію. Зокрема з них треба відзначити такі:

- участь особи у Великій Вітчизняній війні [29];
- випадки, коли звинувачення, що пред'являлись особі при виключенні її з партії, не підтвердились, а особа була виправдана Верховним Судом СРСР [30];
- позитивна характеристика особи з місця роботи [31];
- наявність клопотання первинної парторганізації колгоспу, заводу тощо [32];
- визнання і засудження самою особою, скоєних нею непартійних вчинків [33].

Перший пункт даного переліку заслуговує на окрему увагу. Серед документів Державного архіву Чернігівської області міститься постанова ЦК КППС і Ради Міністрів СРСР від 29 червня 1956 р. «Про усунення наслідків грубих порушень законності по відношенню до колишніх військовополонених та членів їхніх сімей». На кількох сторінках документа досить лаконічно вказувалося, що «під час Великої Вітчизняної війни та в післявоєнний період були допущені грубі порушення радянської законності по відношенню до військовослужбовців Радянської Армії та флоту, що опинилися в полоні або в оточенні противника» [34]. «По відношенню до колишніх військовополонених виявлялась політична недовіра, широко застосовувались необгрунтовані репресії та незаконно обмежувались їхні права... Органи держбезпеки в післявоєнний період продовжували необгрунтовано притягати до кримінальної відповідальності колишніх військовополонених, причому багато з них були незаконно репресовані. Значного поширення набули різноманітні незаконні обмеження по відношенню до колишніх військовополонених та їхніх родичів в області працевлаштування, суспільної діяльності, при вступі на навчання, при зміні місця проживання і т.п.» [35]. Проста констатація фактів (папір все витримає), а доля конкретної людини традиційно нікого не цікавила. Так само просто на папері провели реабілітацію: «Засудити практику політичної недовіри до колишніх радянських військовослужбовців, що знаходилися в полоні або оточенні ворога, як таку, що суперечила інтересам Радянської держави. Зобов'язати партійні, радянські, профспілкові, комсомольські та господарські органи повністю ліквідувати різного роду обмеження, що мали місце в практиці їхньої роботи по відношенню до колишніх військовополонених та членів їхніх сімей, зокрема:

А) розглянути питання про працевлаштування вказаних осіб та вжити заходів до надання їм роботи за спеціальністю;

Б) не чинити їм перешкод при вступі до вищих і середніх навчальних закладів та на курси» 30. Далі у постанові йшлося про те, що міністерства юстиції союзних республік мають забезпечити реабілітацію осіб, які були необгрунтовано засуджені як зрадники Батьківщини [35].

Отже, з 1956 р. «зрадники» ставали героями, що здійснювали подвиги в фашистському полоні. Міністерству культури потрібно було включити в тематичні плани видань, кіностудій, театрів та культурно-просвітницьких установ підготовку художніх творів, присвячених героїчній поведінці радянських воїнів [36]. Країна мала знати своїх героїв, якими їм судилося стати через 10 років після війни.

Що ж стосується заяв від родичів про посмертну реабілітацію батьків, чоловіків та інших близьких родичів, то всі клопотання за 1956 р. були задоволені. Без винятків. Та як можна логічно пояснити (чи можна взагалі!?) зміст довідки, в якій йшлося про таку реабілітацію: «Б. в 1937 р. заарештований органами МВС як учасник контрреволюційної трюккістської організації. 1937 р. з цих же мотивів бюро Чернігівського обкому партії КП України виключило Б. із членів партії. В 1939 р., перебуваючи в ув'язненні, Б. помер. Військова Колегія Верховного Суду СРСР 22 лютого 1956 р. переглянула справу Б., і вирок Військової Колегії від 14 жовтня 1937 р. відмінено за відсутністю складу злочину» [37]. То невже 1937 р. склад злочину був?! Чи, можливо, два роки ув'язнення справді сприяли перевихованню людини? Тоді питання про реабілітацію мало постати набагато раніше.

Проте алогічні виправдання були наслідком алогічних, іноді абсурдних, звинувачень. Та навіть у такому вигляді виправдання були необхідні. Для самих реабілітованих, а у випадках посмертної реабілітації - для їхніх родичів. Питання полягало не лише у відновленні справедливості. Адже навіть з початком «відлиги» заплямована фактом наявності репресованих у сім'ї репутація багато важила. Підтвердженням цьому може слугувати, наприклад, форма написання автобіографії, що в числі інших документів подавалася особою, наприклад, при працевлаштуванні. Поряд з датою, місцем народження та навчання в обов'язковому порядку мала бути теза: «Родичів по лінії рідних і чоловіка (дружини) за кордоном та репресованих немає». Це правило було актуальним ще у 1956 р. [38].

Отож складна і суперечлива «відлига» зумовила не менш складний, в багатьох моментах не зрозумілий з позицій сьогодення, реабілітаційний процес. Розпочатий московськими керманічами в столиці Радянського Союзу, він не міг оминати периферію. З одного боку, він відбувався згідно з єдиною схемою, виробленою від всього СРСР, будовався на одних принципах, з іншого - хіба можуть бути якісь загальні формули в питаннях, де за кожною справою стоїть історія конкретної людини, що від природи володіє правом на життя, на повагу до її гідності. Здається, що на цей останній, суттєвий, як на нас, аспект реабілітації належної уваги не звертали.

Джерела та література:

1. Печенина Н. Политическая реабилитация в 50-е - I половине 60-х годов // Україна і Росія: досвід історичних зв'язків та перспективи співробітництва: Збірник наукових праць / За ред. О.І. Кожухаря та В.О. Ветохіної. - Кривий Ріг, 2004. - С. 138.
2. Ларина А.М. Незабываемое. - М., 1989. - С. 365.
3. Місінкевич Л.Л. Реабілітація жертв політичних репресій у першій половині 50-х рр. XX ст. // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей). Випуск 22-23. - К.: Інститут історії України НАН України, 2003. - С. 374.
4. Медведев Р.А. Н.С.Хрушев: Политическая биография. - М.: Книга, 1990. - 303 с., илл.
5. Данилюк Ю. З., Бажан О. Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х - 80-ті рр. XX ст.). - К.: Рідний край, 2000. - 616 с.
6. Павленко С. О. Опозиція на Чернігівщині: 1944 - 1990 рр. М. Чернігів, редакційно-видавничий відділ Чернігівського обласного управління по пресі, 1995. - 68 с.
7. Медведев Р.А. Н.С.Хрушев: Политическая биография. - М.: Книга, 1990. - С. 69.
8. Таубман У. (США) Об издании протокольных записей заседаний президиума ЦК КПСС 1954-1964 годов // ННИ. - 2004. - № 6. - С. 79.
9. Шаповал Ю. Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії. - К.: Генеза, 2001. - С. 255.
10. Медведев Р. XX съезд КПСС: до и после // ПИШ. - 2000. - № 7. - С. .
11. Кульчицький С. Спроби реформ. (1956 - 1964) // Історія України. - 2000. - № 8 (лютий). - С. 6.
12. Мицик Ю.А., Бажан О.Г., Власов В.С. Історія України. - К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. - С. 495.
13. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО). - П. - 470, Оп. 9, Спр. 429, Арк. 8.
14. Там само. - Арк. 56.
15. Там само. - Арк. 59.

16. Там само. - Арк. 62.
17. Там само. - Арк. 63.
18. Там само. - Арк. 64.
19. Там само. - Арк. 65.
20. Там само. - Арк. 111.
21. Там само. - Арк. 112.
22. Див. 1. - Арк. 138.
23. ДАЧО. - П. - 470, Оп. 9, Спр. 356, Арк. 23 - 25, 368 - 370.
24. ДАЧО. - П. - 470, Оп. 9, Спр. 412.
25. Там само. - Арк. 152.
26. Там само.
27. Там само. - Арк. 160.
28. Там само. - Арк. 43.
29. ДАЧО. - П. - 38, Оп. 9, Спр. 1, Арк. 69.
30. Там само. - Арк. 81, 83.
31. ДАЧО. П. - 38, Оп. 9, Спр. 2, Арк. 246.
32. Там само. - Арк. 247.
33. Там само.
34. ДАЧО. - П. - 470, Оп. 9, Спр. 400, Арк. 91.
35. Там само. - Арк. 93.
36. Там само. - Арк. 95.
37. ДАЧО. - П. - 38, Оп. 9, Спр. 3, Арк. 2.
38. ДАЧО. - П. - 470, Оп. 9, Спр. 429, Арк. 25.

Хіросі Катоока

ДУХОВНИЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЯПОНСЬКОЇ МОЛОДІ В КОНТЕКСТІ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ

У давнину природа відігравала важливу роль у формуванні духовних традицій людства. Весільний ритуал як одна з найважливіших складових народної традиції досліджувався в Європі у XIX ст.

Е. Б. Тайлор, який вважається першим фольклористом, свою відому працю «Первісна культура» почав словами: «Культура, чи цивілізація в широкому етнографічному значенні складається в цілому зі знань, вірувань, мистецтва, моралі, законів, звичаїв та деяких інших навичок, що надбала людина, як член суспільства». Згодом це стало визначенням терміну «культура» [1].

Згідно з Тайлором, у ході соціального розвитку світу найважливіші уявлення і явища в житті людей поступово втрачають первинне своє відновлення таких забутих явищ культури, як дитячі ігри, приказки, прислів'я, певні обряди, що мали важливе філософське значення на певному етапі розвитку давньої культури [2].

Весілля - це ритуал, що відбувається на межі колишнього і нового життя, на межі світів. Тому воно обставлене різними, часто містичними діями із використанням вогню чи води, як неодмінних супутників людини під час подолання цієї межі.

Так, підійшовши до порога хати нареченого, молода разом із дружкою цілуються через поріг із запаленими свічками [2.5]. При цьому свічки мають об'єднатися у єдиний вогонь. Це символічне об'єднання, оскільки поріг є своєрідним кордоном, на якому неодмінно має бути присутній вогонь, як один із першосимволів межі світів.

Під час українського обряду весілля практикуються звичаї, значення яких пов'язане з відношенням цих звичаїв до стародавнього культу вогню. Так, коли в хаті дівчини заводять мову про одруження, є традиція колупання дівчиною печі. Коли ж дівчина відмовляла жениху, вона виймала з-під печі і давала сватам гарбуза[3]. Благословляючи наречену, батьки стають на лавку, приставлену до печі, яка відіграє роль давнього вогнища[4]. Згадуючи дочку, мати нареченої топить піч[5]. Також існує звичай «смалити молоду». Цей обряд полягає у тому, що за селом палять вогнище з соломи, іноді на цьому вогнищі спалюють солом'яного воза[6].

В Японії під час весілля існувало декілька обрядів, пов'язаних із вогнем. Так, коли